

نمونه مشاهده کودک نوزده ماهه در مهدکودک

نام مشاهده شونده: پردیس	سن: نوزده ماهه	مکان: مهدکودک
زمان	رفتار مورد مشاهده	تفسیر مشاهده
۱۰: ۰۳	<p>□ پردیس از پشت تختخواب به مشاهده گر خیره شده است. با اشکال پلاستیکی کوچکی مشغول بازی است.</p>	<p>□ مطمئن نیست که با غریبه چگونه رفتار نماید.</p>
۱۰: ۰۵	<p>□ پردیس، اسباب بازی (کامیون بارکش) را در دست مشاهده گر قرار می دهد. یک مکعب پلاستیکی را هم به او می دهد. مشاهده گر آن را در عقب کامیون جای می دهد. کودک مکعب را از پشت کامیون خارج می کند و دوباره به دست مشاهده گر می دهد. او این عمل را سه بار تکرار می کند.</p>	<p>□ پردیس، کودکی خود آغازگر است و از طریق بازی با مشاهده گر برای شناخت بیشتر و ارتباط با او استفاده می کند.</p>
۱۰: ۱۲	<p>□ پردیس مکعب را از پشت کامیون برداشته، پرتاب می کند. آن را بلند کرده، به درون کامیون می اندازد و سپس دوباره آن را پرتاب می کند.</p>	<p>□ حالا کودک از عمل پرتاب مکعب لذت می برد و برای کسب تأیید و عدم تأیید مشاهده گر تلاش زیادی می کند.</p>
۱۰: ۱۵	<p>□ پردیس مکعب را می اندازد و دوباره آن را می گیرد و بار دیگر پرتاب می کند. تصادفاً به کودک دیگری برخورد می کند. آن را می گیرد و به طرف کودک هدف قرار می دهد. مکعب به کودک برخورد می کند و مری به پردیس می گوید: نکن.</p>	<p>□ پردیس از این که ممکن است پرتاب مکعب به کودک دیگر آسیب برساند، آگاهی ندارد. ولی درباره عمل خود هیجان زده است.</p>
۱۰: ۲۵	<p>□ پردیس با مشاهده گر قایم باشک بازی می کند، پشت صندلی قرار می گیرد و دور آن می چرخد، تا در مسیر دید مشاهده گر قرار گیرد. این عمل را چندین بار تکرار می کند و هر دفعه که دیده می شود سخت به خنده می افتد.</p>	<p>□ پردیس، آغازکننده این فعالیت است و به نظر می رسد می داند چگونه بازی کند. از بازی غرق لذت و شادی است.</p>
۱۰: ۳۱	<p>□ پردیس، اسباب بازی بزرگی را زیر صندلی پیدا می کند و بیرون می آورد. دوباره قایم باشک بازی را با مشاهده گر شروع می کند.</p>	<p>□ اسباب بازی به اندازه بازی با مشاهده گر او را جلب نمی کند.</p>

۱۰: ۳۲	□ پردیس در محل دیگری مخفی می‌شود. این بار کمی دورتر از پشت تختخواب قایم می‌شود. نمی‌تواند مشاهده‌گر را ببیند. زیرا قسمتی از تختخواب در مسیر دیدش قرار گرفته است ولی بدنش در دید کامل اوست.	□ از آن‌جا که پردیس نمی‌تواند مشاهده‌گر را ببیند، تصور می‌کند، دیده نمی‌شود ^۱ .
۱۰: ۳۳	□ پردیس دور تختخواب چرخی می‌زند و یواشکی برای دیدن مشاهده‌گر سرک می‌کشد. وقتی درمی‌یابد مشاهده‌گر به‌او نگاه می‌کند، خنده بلند و طولانی سر می‌دهد و این عمل را دوباره تکرار می‌کند.	□ از آن‌جا که نمی‌تواند مشاهده‌گر را ببیند، فکر می‌کند به‌خوبی مخفی شده است.
۱۰: ۳۴	□ مشاهده‌گر با صدای بلند می‌گوید، دیگر باید برود. در این حال، پردیس با علامت دست از او خداحافظی می‌کند.	□ به‌نظر می‌رسد منظور مشاهده‌گر را کاملاً فهمیده است.
۱۰: ۳۵	□ مری کودکان، درب خروجی را باز می‌کند. پردیس از مشاهده رفتن او به‌گریه می‌افتد. بعد از بستن در گریه‌اش شدیدتر می‌شود.	□ به‌نظر می‌رسد، مشاهده‌گر در ایجاد رابطه و دوستی با او موفق بوده است. پردیس از این‌که دوست تازه‌اش را نمی‌بیند، به‌شدت نگران و ناراحت است.
تاریخ:	نام و نام خانوادگی مشاهده‌گر:	

□ تفسیر مشاهده

همان‌گونه که از مشاهده مذکور برمی‌آید، کودکان نوپا می‌توانند به‌اراده، بازی‌هایشان را انتخاب کنند. در این‌جا باید گفت که مشاهده‌گر قبل از انجام مشاهداتش، کودک را نمی‌شناخت. اساساً خودِ کودک، با علاقه و رغبت، با مشاهده‌گر ارتباط برقرار کرد. پردیس ابتدا مشاهده‌گر را در موقعیت بازی با مکعب‌ها و کامیون بازی مورد امتحان و بررسی قرار داد. سپس دریافت که می‌تواند به مشاهده‌گر اعتماد کند، زیرا علاقه‌مند به کارهایش می‌باشد. به همین جهت خودش بازی «قایم‌باشک» را با او آغاز می‌کند و به ارتباط با او ادامه می‌دهد. همان‌گونه که دیدیم، چون پردیس نمی‌توانست مشاهده‌گر را ببیند، در عین حالی که قسمتی از بدنش در معرض دید قرار داشت، تصور می‌کرد کاملاً از دید او

۱- کودکان نوپای زیادی را می‌توان مشاهده کرد که با دست‌های کوچک‌شان، چشم‌های خود را پوشانیده، خطاب به مادر می‌گویند: «منو می‌بینی» و تصور می‌کنند کسی آن‌ها را نمی‌بیند. مانند کبک که سرش را در برف فرو می‌کند و فکر می‌کند دیده نمی‌شود.

خارج شده است و به همین جهت بازی را به طور جدی ادامه می‌داد. زمانی که مشاهده‌گر او را ترک کرد، با خوشحالی و اشتیاق برای او به علامت خدا حافظی دست تکان داد. گویی تصور می‌کرد، مشاهده‌گر بازی جدیدی را آغاز کرده است که با علامت گفتاری «من دارم می‌روم» شروع می‌شود. ولی وقتی درب خروجی باز شد و مشاهده‌گر را در حال رفتن دید، اشتیاق و علاقه او، به گریه مبدل گردید.

□ فعالیت حرکتی کودکان نوپا

فعالیت حرکتی منبع شادی و لذت برای کودکان نوپا است. کودکان در این سن از پرتاب کردن اشیاء، علی‌رغم اثر آن‌ها بر روی دیگران، لذت می‌برند. به عبارت دیگر پرتاب کردن، برای آنان کشفی جدید است. تا حدود هجده ماهگی، می‌توانند اشیاء را از زمین بلند کنند ولی گذاشتن اشیاء بر جای خود عمل دیگری است که در این سن کودکان می‌توانند به دلخواه خود انجام دهند. یعنی شیء را نگاه داشته، رها سازد و عمل انداختن اشیاء و پرتاب کردن آن‌ها قسمتی از این تمرین است. کودکان، اسباب بازی‌ها، قاشق، و یا شن و خاک را با لذت زیاد به اطراف پرتاب یا پخش می‌کنند (شکل ۶-۲).

شکل ۶-۲. فعالیت حرکتی کودک نوپا

فعالیت‌های حرکتی، در سال دوم زندگی کودک به اشکال مختلف و در حال ایستادن افزایش می‌یابد. یعنی به محض این‌که تعادل بدنی برقرار می‌شود و می‌تواند روی پای خود بایستد، با اشتیاق و علاقه در حال دویدن به سوی هدف معین در حرکت است.

حرکات نوسانی بدن و بازی با وسایل متحرک، بسیار مورد علاقه کودکان نوپا است. آن‌ها علاقه زیادی به راندن اسب‌های متحرک بازی و بازی با وسایلی از این نوع، از خود نشان می‌دهند. به همین جهت وقتی عادت کردند، گاه با شدت زیاد و به صورتی خشن خود را بر روی آن‌ها به جلو می‌رانند. احتمالاً قسمتی از جاذبه سواری خوردن به علت حرکات ریتمیک بدنی آن‌ها است. به همین جهت تعجبی ندارد که کودکان نوپا را می‌توان در حال پاسخ به نوای موزون موسیقی رادیو، تلویزیون و غیره مشاهده کرد. آن‌ها در این مواقع بدن خود را با حرکات موزون بالا و پایین می‌برند و تکان می‌دهند.

بعضی اوقات کودکان نوپا، کوشش می‌کنند تا از پله‌ها پایین بپرند. در آغاز گام‌های کودکان نوپا به گونه‌ای است که با حالت خزیدن به جلو خود را از وسایل و نرده‌ها بالا می‌کشند. بنابراین، هنوز پایین آمدن از پله‌ها برایشان دشوار است، و از پایین آمدن پله‌ها قدری وحشت دارند. در مراحل بعدی، یاد می‌گیرند که وضعیت بدن خود را برعکس کنند و عقب‌عقب بر روی دست‌ها و زانو‌ها پایین بروند، درست همانند آن‌چه در هنگام بالا رفتن از پله‌ها انجام می‌دادند. گاهی نیز بر روی هر پله می‌نشینند و خودشان را پله به پله و با گرفتن نرده پله‌ها، به پایین هل می‌دهند (شکل ۷-۲).

شکل ۷-۲- پایین آمدن کودک نوپا از پله‌ها

بعضی اوقات که کودک برای اولین بار به بالای پله می‌رود و یا با سرعت زیاد در تاب بازی بالا می‌رود، از بلندی ترس نشان می‌دهد. با وجود این، به نظر می‌رسد از خطرهایی که به‌طور معمول در کمین آن‌هاست هنوز آگاهی ندارد. به همین جهت، بسیار مشاهده می‌شود که کودکان این سن به طرف لبه استخر می‌روند، به شکم بر روی لبه آن خم می‌شوند و با شادی، آب‌بازی می‌کنند، یا به دنبال توپ خود می‌دوند و موانع جلوی خود را نمی‌بینند، گویی از خطرات احتمالی، کم‌ترین آگاهی و وحشتی ندارند.

درک فضا و آگاهی از آن هنوز در این سن شکل نمی‌گیرد و به همین دلیل کودکان اغلب نمی‌توانند اشیای دوبعدی را از سه بعدی تشخیص دهند. با خم شدن در حالت ایستاده و نگاه کردن از درون پاها (حالت معلق) کودکان نوپا، تصویر واژگونی از دنیای پیرامون خود پیدا می‌کنند که برایشان شگفت‌انگیز است. اگر چنانچه کودک در این حالت تعادل خود را از دست دهد، عمل، به پشتک زدن منتهی می‌شود که باعث خنده و شادی او می‌شود. زمانی که از ابعاد و جهات مختلف دنیای پیرامونش آگاهی می‌یابد، خود را به شدت در هوا پرتاب می‌کند و سواری خوردن بر پشت کمر بزرگ‌ترها، بازی‌های مورد علاقه‌اش می‌شوند.

در پایان دوره نوپایی است که کودکان از هماهنگی حرکتی لازم برخوردار می‌شوند و می‌توانند سوار ماشین‌های کوچک بازی و یا سه‌چرخه شده، آن‌ها را با پای خود برانند. دور زدن در مسیرهای مختلف برایشان دشوار است، به همین دلیل گاه با دیوار و مانع برخورد کرده، می‌افتند و اغلب از روی سه‌چرخه بلند شده، آن را بلند می‌کنند و در مسیر مورد نظر قرار می‌دهند.

در حالی که فعالیت ماهیچه‌های بزرگ^۱ برای کودکان نوپا با مهارت بیش‌تری همراه است از نظر رشد ماهیچه‌های کوچک^۲، هماهنگی کم‌تری دارند و کم‌کم با فعالیت‌های دستکاری و بازی با اشیاء و وسایل مختلف، ماهیچه‌های کوچک نیز رشد می‌یابند.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

۱. کودک نوپایی را در خانه یا محل بازی‌های کودکان و محیط دلخواه او مورد مشاهده قرار دهید. تلاش‌های او را برای ایستادن، راه رفتن و برقراری تعادل به همان صورت که می‌بینید ثبت کنید و با گزارش‌های دیگر دوستان خود در کلاس مقایسه

۱- Gross Motor

۲- Fine Motor

نموده، مورد بحث قرار دهید.

۲. تعدادی جعبه و یا مکعب بازی، مهره‌های بزرگ و وسایل بازی فراهم آورید و در اختیار کودک دوساله‌ای قرار دهید. فعالیت‌های طبیعی کودک را در هنگام دستکاری وسایل و بازی با آن‌ها به دقت مشاهده کنید. از مشاهدات خود گزارشی تهیه کنید و برای بحث به کلاس بیاورید.

□ رفتار تقلیدی کودکان نوپا

قسمت اعظم یادگیری‌هایی که در دوره نوپایی صورت می‌گیرد، از طریق تقلید و همانندسازی است. کودکان مقلدان کوچکی هستند. آن‌ها هرگونه عمل بزرگ‌ترها و اطرافیان را تقلید می‌کنند (شکل ۸-۲). دختران و پسران همان‌گونه که مادر را در حال انجام امور عادی و روزمره خانه می‌بینند و رفتار او را مورد تقلید قرار می‌دهند، عمل ریش تراشیدن، روزنامه خواندن و سایر اعمال و رفتارهای پدرشان را نیز تقلید می‌کنند. در مشاهده بیست دقیقه‌ای که از احمد، پسر دو سال و چهارماهه در فعالیت همانندسازی به عمل آمد، موارد زیر به ثبت رسید.

۱. روزنامه خواندن پدر را تقلید می‌کند و در حالی که روی صندلی کنار پدر نشسته، روزنامه را به چشم‌هایش نزدیک می‌کند و پای راستش را بر پای چپ تکیه می‌دهد.

شکل ۸-۲- رفتار تقلیدی کودکان نوپا

۲. خواهرش را در هنگام نوشتن و استفاده از کاغذ و مداد مشاهده می‌کند. سعی دارد وسایل را از او بگیرد. مادر مداخله می‌کند و به احمد، مداد و کاغذ دیگری می‌دهد. احمد بر روی کاغذ خطوطی ترسیم می‌کند و مداد را مانند عمل نوشتن روی کاغذ می‌کشد. سپس ضمن برگرداندن کاغذ به خواهرش، با صداهایی نامفهوم و بلند سعی می‌کند مطلبی را بیان کند.

۳. به طرف آشپزخانه می‌رود، جارو را برمی‌دارد، در حالی که جارو را روی قالی می‌کشد، نمایشی از جمع کردن آشغال‌ها را نیز همانند مادر ارائه می‌دهد.

۴. صدای چرخ خیاطی مادر را می‌شنود، به طرف مادر که در حال دوختن لباس است، می‌رود. او را تماشا می‌کند، حرکات دست و پای مادر را در نظر دارد. لحظه‌ای بعد که مادر از اتاق و به منظور انجام کاری بیرون می‌رود، احمد، درست مانند مادرش بر روی صندلی و در مقابل چرخ خیاطی می‌نشیند و سعی دارد حرکات دست و پای مادر را در حال انجام کار، تقلید کند.

اشتیاق کودکان این سنین برای انجام فعالیت‌های بزرگ‌ترها، نوعی تمایل درونی است. بدین ترتیب که کودکان نوپا، انجام فعالیت‌های بسیاری را فرا می‌گیرند و قادر به درک نقش‌های گوناگون اطرافیان و افراد اجتماع پیرامونشان خواهند شد.

رفتار تقلیدی کودکان نوپا، بسیاری از اوقات برای بزرگ‌ترها شگفت‌انگیز است. زیرا به نظر می‌رسد تا حدی با قد کوچک‌شان تناسب درستی ندارد و به اصطلاح از موجودی به این کوچکی چنین اعمال بزرگی حیرت‌آور است. کودک دوساله‌ای به همراه پدرش در پارک، مورد مشاهده قرار گرفت. هر جا پدر می‌رفت، به دنبالش روان بود. پدر دست‌هایش را درون جیب‌هایش فرو برده، کودک نیز به تقلید از او تقریباً به‌طور هم‌زمان دست‌هایش را در جیب‌هایش قرار داده بود. دختر کوچکی نیز در هنگام پاسخ‌گویی به تلفن مورد مشاهده قرار گرفت. او یک دستش را به کمر زده بود و یکی از باهایش را به حالت ضربدر به قوزک پای دیگرش تکیه داده بود و درست به‌گونه‌ای که مادرش را مشاهده کرده بود، گوشی تلفن را برداشته و آلو می‌گفت.

در واقع در همین مرحله سنی است که بازی‌های نمایشی^۱ کودکان شروع می‌شود و این‌گونه بازی‌ها مورد علاقه کودکان نوپا است.

کودکان نوپا، خواه پسر و خواه دختر، از بازی با عروسک‌ها لذت می‌برند. گویی صحنه‌های روزمره زندگی برایشان با عروسک‌ها شکل می‌گیرند و تکرار می‌شوند. به عروسک‌ها غذا می‌دهند، آن‌ها را به حمام می‌برند و سرانجام به آرامی خوابشان می‌کنند.

علاقه به بازی‌های تخیلی^۱، که در سال‌های پیش از دبستان در کودکان به نقطه اوج خود می‌رسد، در سنین نوپایی آغاز می‌شود. پلیس، مأموران آتش‌نشانی و سایر افرادی که در اجتماع مورد مشاهده کودکان قرار می‌گیرند، به‌طور گسترده‌ای مورد تقلید کودکان قرار می‌گیرند. در بسیاری از مواقع از وسایل نقلیه موتوری، سه‌چرخه و ماشین‌های بازی به‌صورت نمادین در این بازی‌ها استفاده می‌کنند. البته فعالیت‌ها در ابتدا توالی منظمی ندارند مثلاً مأموران آتش‌نشانی در بازی‌های کودکان این سنین مأموریت خود را تا پایان ادامه نخواهد داد و کارهای پراکنده‌ای می‌کند. برای مشاهده به فعالیت‌های منظم‌تر کودکان، باید حدود یک‌سال و اندی به‌انتظار نشست.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

۱. کودک نوپایی را در حال بازی با عروسک‌هایش مورد مشاهده قرار دهید. سعی کنید تمام فعالیت‌ها، حرکات و ارتباط‌های او را با عروسک‌ها ثبت کنید. نتیجه را نیز ثبت نمایید.
۲. کودکی را به‌همراه مادر و یا پدرش در موقعیت‌های مختلف مثلاً در پارک، در حال انجام کارهای روزمره، راه رفتن، استفاده از وسایل و... مورد مشاهده قرار دهید. مشاهدات خود را ثبت کنید. ببینید که آیا رفتارشان تقلیدی است؟ سعی و تلاش کودک را در همانندسازی با مادر، پدر و یا اطرافیانش دقیقاً گزارش کنید.

□ رشد زبان و سخن‌گویی کودکان نوپا

رشد زبان و مفاهیم کلامی در دوره نوپایی، نمایان‌گر تغییر اساسی در زندگی کودک است. همان‌گونه که قبلاً خواندید، آغاز واقعی رشد زبان، قبل از این دوران و در طی سال اول زندگی کودک است. زمانی که طفل شروع به دریافت معانی و نمادها می‌کند، هنگامی که از تکان دادن دست به‌منظور خداحافظی استفاده می‌کند، و یا دست‌ها را در طلب در آغوش گرفتن به‌طرف مادر دراز می‌کند، در حقیقت آغاز شکل‌گیری و رشد زبان را تجربه می‌کند. از طریق زبان و رشد مفاهیم کلامی است که کودک از سیستم ابتدایی اندیشه می‌گذرد و به شناخت اشیاء و طبقه‌بندی‌ها نایل می‌آید و سرانجام به‌روند فکری عالی‌تری می‌رسد.

قبل از این که کودک نوپا، گفتن کلمات را یاد بگیرد، کلمات شنیده شده را می تواند درک کند. اولین کلماتی که کودکان بیان می کنند، معمولاً کلماتی هستند که دربر دارنده معانی عاطفی خاصی برای او هستند. مادری می گفت: «هر زمان که مهرداد به زمین می افتد، و یا بر اثر بی مبالاتی به شیشی برمی خورد و از ضربه حاصل ناراحت می شود، گریه سر می دهد و من برای تسلی بخشیدن بر درد و جلوگیری از کبودی، تکه یخی را بر روی قسمت ضربه دیده می گذارم. حال هر بار به طرف یخچال می رود و با تنه ضرباتی به قسمت پایین یخچال وارد می آورد و می گوید «یخ، یخ». در این جا نیز کلمه یخ که مهرداد تکرار می کند، دربر دارنده معنی تسلی و آرامش حاصل از آن در تجربه های قبلی است. کلمه هایی چون بابا، خداحافظ، سلام، بالا، بیرون، از جمله کلماتی هستند که اغلب نمادی از یک جمله کامل و یا ایده های کلی تری هستند که در حوزه تجربی کودک قرار دارند و زودتر بر زبان او جاری می شوند. برای مثال کلمه «دَدَا» می تواند نشان گر جمله کامل تری چون «می خواهم بیرون بروم» باشد و یا کلمه «بالا» به معنی «مرا بلند کن و یا بغل بگیر» باشد. بعضی اوقات کودک، به طور تصادفی صدایی دهانی تولید می کند که با معنی ویژه ای مرتبط است. در این صورت، چنان چه بزرگ ترها معنی کلمه و منظور کودک را درک کنند (حتی اگر لغت واقعی و درستی هم نباشد) و نسبت بدان واکنش نشان دهند، کودک به علت پاسخ بزرگ ترها نسبت به صدای تولید شده، در استفاده از آن مداومت نشان می دهد و بارها و بارها آن را تکرار می کند. بچه گانه صحبت کردن^۲ به همین طریق صورت می گیرد. لازم به ذکر است که قبل از سخن گویی، بعضی از کودکان به نوعی غیر مصطلح و نامفهوم ارتباط برقرار می کنند و این نوع ارتباط کلامی آن ها، شباهت بسیاری به آهنگ کلمات در زبان عادی دارد. همراهی کلمات با غان و غون، از خصوصیات مرحله قبل از سخن گویی کودکان است.

معمولاً بعد از دوسالگی است که جمله سازی شروع می شود. در ابتدا جمله ها ناتمام و به اصطلاح خام هستند و حتی نابجا و نامتناسب به کار گرفته می شوند. زبان برای کودک نوپا به منزله وسیله ای برای بازی کردن است. به عبارت دیگر گاه به خاطر معنی و زمانی نیز به خاطر تولید صدا از آن لذت می برد. بسیاری از کودکان، در دو و نیم سالگی دارای گنجینه لغات وسیع و ساختار زبانی خوبی هستند. مشاهده رشد سخن گویی کودکان، اغلب از این جهت شگفت انگیز است که چگونه در فاصله بسیار کوتاهی کودکان قادر به درک و دریافت و بیان بسیاری از کلمات آن ها می شوند.

۱- کلمات دَدَا و یا گویش های دیگر گاه جایگزین می شوند.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

۱. با توجه به این که کودکان نوپا از مشاهده کتاب‌های مصور^۱ بسیار لذت می‌برند. کتابی تصویری و متناسب با سن کودک را برایش بخوانید. عکس‌های کودک را ثبت کنید. در مورد میزان درک و پاسخ‌گویی او به سؤالات مربوط به داستان، نظر خود را گزارش دهید.
۲. کودک نوپایی را در حال غذا خوردن و یا بازی کردن در پارک، در منزل، در میهمانی‌ها و... مورد مشاهده قرار دهید. آواها، غان و غون‌ها، کلمه‌ها، جمله‌های کوتاه و ناتمام و اصطلاحاتی را که به کار می‌برد، یادداشت کنید. سعی کنید با توجه به مشاهدات قبلی خود و رشد سخن‌گویی کودکان این سنین گزارش خود را به کلاس ارائه دهید. ساخت دستوری و سخن‌گویی او را نیز با کودکان کوچک‌تر مورد مقایسه قرار داده، با هنرجویان دیگر در میان بگذارید.

□ رفتار اجتماعی کودکان نوپا

دوره نوپایی، دوره خوشحالی و هیجان کودکان است. هر روز افق‌های تازه‌ای پیش رویش گشوده می‌شود و هر کشف تازه و اکتساب مهارتی جدید، باعث هیجان و خوشحالی کودک و خانواده‌اش می‌شود. حال به یک فرد پاسخ‌گو و اجتماعی، مبدل شده و توجه بزرگ‌ترها را به خود جلب می‌کند. روند اجتماعی شدن از سنین نوپایی آغاز می‌شود. اریکسون^۲ در زمینه رشد روانی اجتماعی از تولد تا مرگ به دو دوره اشاره می‌کند که هر دوره چهار مرحله داشته و جمعاً طی هشت مرحله تحول کامل انسان پوشش داده می‌شود. با توجه به سن کودکان به توضیح چهار مرحله اول اکتفا می‌شود.

دوره اول از تولد تا بلوغ

مرحله اول	اعتماد در برابر بی‌اعتمادی (از تولد تا ۱۲ ماهگی)
	(مرحله دستیابی به احساس ایمنی در کنار مادر یا جانشین او)
مرحله دوم	استقلال عملی در برابر شرم و تردید (۱ تا ۳ سالگی)
	(راه رفتن یا به دست آوردن ظرفیت جابه‌جایی مستقل از مادر)

۱- Picture Books

۲- Eric Erikson

مرحله سوم ابتکار در برابر گناه و تقصیر (۳ تا ۶ سالگی)
(جهت دادن به استقلال به دست آمده و آمادگی برای سازمان‌دهی یک فعالیت
معین)

مرحله چهارم کارآیی در برابر حقارت (۶ سالگی تا ۱۲ سالگی)
(به دست آوردن تأیید بر اساس تولید، یادگرفتن راه و رسوم و اثبات توانمندی)

با توجه به روند اجتماعی شدن کودکان، کودک تمایل دارد با جست‌وجو و کنکاش محیط اطراف خود را شناسایی کند و این مسئله بسیار اوقات با «بکن» «نکن» های والدین همراه است که خوشایند کودک نبوده و در نتیجه منجر به عکس‌العمل‌های منفی از طرف کودک می‌شود. هر چند والدین کودک نوپا را به کودک منفی‌گرا، سرسخت، لجوج و خودسر لقب می‌دهند و سعی دارند او را با هنجارهای محیطی و فرهنگی جامعه آشنا کنند، اما این منفی‌گرایی‌ها واکنش طبیعی آن‌ها در مقابل قوانین و مقررات است. سرسختی و لجاجت کودک، کوششی است برای برقراری هویت، استقلال و خودشناسی. زیرا او از طرفی می‌خواهد اعتماد و نظر بزرگ‌ترهای مورد علاقه را به خود جلب کند تا بتواند بیش‌تر کاوش کند، از طرفی در طلب بدست آوردن استقلال و ارضای تمایلات و خواسته‌های شخصی است که در غیر این صورت احساس منفی در او ایجاد می‌شود. از شواهد بسیار خوب این نوع خودآگاهی استفاده مکرر از کلماتی چون «من»، «مال من» و غیره است. با تمام این‌ها، کودک در این سنین هنوز هم به بزرگ‌ترها وابسته و متکی است و وجود مادر در بازی‌هایش،

شکل ۹-۲- بازی موازی

او را خوشحال می‌کند. اگرچه، کودک نوپا به کودکان دیگر علاقه‌مند است و به نظر می‌رسد از بودن با آن‌ها لذت می‌برد، اما معمولاً به تنهایی بازی می‌کند. از بازی در کنار آن‌ها و نه با آن‌ها لذت می‌برد. این نوع بازی را «بازی‌های موازی»^۱ می‌گویند (شکل ۹-۲). تقریباً در سه سالگی است که فعالیت‌های گروهی کودکان آغاز می‌شود. چگونگی شکل‌گیری بازی‌های گروهی کودکان را در بحث‌های بعدی کتاب می‌خوانید.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

۱. کودکان دو تا دوسال و نیمه را در موقعیت‌های مختلف مورد مشاهده قرار دهید (در هنگام بازی در ارتباط با بزرگ‌ترها، به‌ویژه مادر و...). نمونه‌هایی از منفی‌گرایی و سرسختی کودکان را ثبت و با توجه به موضوع و سن کودک تفسیر کنید و گزارش خود را تکمیل کنید.

۲. کودکی دو تا دوسال و نیمه را در هنگام بازی کردن با وسایل و در کنار کودکان دیگر مورد مشاهده قرار دهید و نمونه‌هایی از «بازی‌های موازی» او را ثبت کنید.

□ مشاهده کودکان سه ساله

کودک سه ساله معمولاً کودکی است که برقراری رابطه با او به مراتب آسان‌تر از کودکان دو و دوسال و نیمه است. در این سن قوانین رفتاری معینی را فرا می‌گیرد و آماده عمل بدان‌ها می‌شود، زیرا تمایل به هم‌نوایی با انتظارات دیگران در او بیش‌تر شده و آشکار است که او به سوی تعامل اجتماعی بیش‌تری گام برمی‌دارد. کودک سه ساله، در برابر بسیاری از تقاضاهای محیطش رام می‌شود و حتی می‌تواند خواسته‌های لحظه‌ای خود را در ازای ارضای آن‌ها در آینده به تأخیر اندازد (در انتظار نوبت بودن). البته، این تغییر در رفتار، تا حدودی نتیجه آموزش و یادگیری است. یعنی رفتار و اخلاق را باید به او یاد داد و برای به تأخیر انداختن خوشی‌های لحظه‌ای به او تمرین‌هایی داده شود. گفتنی است که کودکان محیط‌های فرهنگی مختلف، از این نظر خصوصیات یکسانی ندارند، در این کودکان ارضای لذات آنی معمولاً بلافاصله صورت می‌گیرد. به همین جهت معلمان از وسایل

و روش‌های مناسب به عنوان پاداش در یادگیری‌ها و به‌دست آوردن پاسخ مناسب از کودکان استفاده می‌کنند. مقدار واکنش بزرگ‌ترها و باز خورد‌های آنان در این مرحله، تا حد زیادی، تعیین‌کنندهٔ درجه الگوهای اجتماعی شدن در کودکان است. در این سن، کودکان رفتارهای اجتماعی خوبی از خود نشان می‌دهند و پیشنهادهای دیگران را با خوشرویی می‌پذیرند.

نمونهٔ مشاهده کودک سه ساله در پارک

نام مشاهده‌شونده: کیوان	سن: سه ساله	مکان: پارک
زمان	رفتار مورد مشاهده	تفسیر مشاهده
۱۳: ۱۵	□ چند مادر و کودک در محل سایهٔ پارک، متوقف شده و زیراندازی را بر زمین پهن می‌کنند. کیوان به مادرش نگاه می‌کند و می‌پرسد: «ممکنه من پتو را پهن کنم؟» مادرش می‌گوید: «می‌توانی کمک کنی.»	□ ظاهراً کیوان قبلاً با مادرش به پارک آمده بود. زیرا مورد استفاده زیرانداز و پتو را می‌دانست. معلوم است که کیوان کودکی صبور و علاقه‌مند کمک به دیگران است. او از این که به او گفته شد نمی‌تواند به‌تنهایی پتو را پهن کند ناراحت نشد و پیشنهاد مادرش را مبنی بر کمک در کار پذیرفت.
۱۳: ۲۰	□ کیوان بعد از مستقر شدن به آرامی روی پتو می‌نشیند. در این حال می‌بیند که کودکان بزرگ‌تر به‌طرف تاب رفته و بازی می‌کنند. او نیز برای بازی به طرف آن‌ها می‌رود.	—
۱۳: ۲۲	□ کیوان برای چند لحظه بزرگ‌ترها را مشاهده می‌کند، سپس بدن‌ها را ملحق می‌شود.	—
۱۳: ۲۴	□ در حالی که کودکان دیگر او را تاب می‌دهند، به کودک دیگری که پهلوی او تاب می‌خورد، نگاه می‌کند.	□ اگر چه صبورانه اجازه می‌دهد که او را اهل دهند، اما به‌نظر می‌رسد دوست دارد بدون کمک دیگران تاب بخورد.

-	<p>□ به کودک بزرگ تر می گوید : «دیگه بسه» و تاب خوردن را ادامه می دهد و خودش را به جلو و عقب می کشاند و خاک های زمین را با پاهایش لگد می زند.</p>	۱۳: ۲۵
<p>□ این طور به نظر می رسد که کودکان سه ساله از جلب توجه و خوشحال کردن دیگران لذت می برند.</p>	<p>□ کیوان به طرف مادرش که روی پتو نشسته برمی گردد. به طرف زنبیل پیک نیک می رود. در آن را باز می کند و وسایل را بیرون می آورد. بشقاب ها را روی پتو می گذارد و به مادرش می گوید : «خوبه مامان؟»</p>	۱۳: ۳۰
نام و نام خانوادگی مشاهده گر:		تاریخ:

□ تفسیر مشاهده

مشاهده فوق نمونه بارز خوشرویی و رفتار خوب کودکان سه ساله است. تمایل او به استقلال در کارها و علاقه اش به بازی با هم سالان نیز آشکار است. اگر چه هنوز «مادر» محور اصلی زندگی کودکان این سنین است ولی به کارهایی که دیگر کودکان انجام می دهند نیز علاقه مند است و برای لحظاتی کوشش می کند که در بازی بدانها ملحق شود.

در حالی که روی تاب نشسته است، به نظر می رسد می خواهد به تنهایی تاب بخورد، درست همان طور که در ابتدای ورود به پارک سعی داشت به تنهایی پتو را روی زمین پهن کند. کودک سه ساله، به استقلال در انجام کارها، علاقه شدید نشان می دهد و به ویژه در تقلید و همانندسازی با بزرگ ترهای اطراف خود، علاقه نشان می دهد به طوری که در پایان مشاهده، کیوان را در حال چیدن بشقابها و کمک به مرتب کردن آنها دیدیم و این عمل را درست همانند مادرش انجام داد.

اصولاً کودکان سه ساله در مراقبت از خود مانند پوشیدن لباس به تنهایی، کوشش مصرانه ای دارند. گاه دوست دارند تکالیفی را انجام دهند که آمادگی کافی آن را هنوز کسب نکرده اند. با این حال، احتمال کمتری وجود دارد که پافشاری همراه با بدخلقی و منفی گرایی خاص کودکان دوساله و دوسال و نیمه را - همان گونه که در مشاهدات قبلی دیدیم - در آنها مشاهده کنیم. زیرا کودکان این سن صبر و حوصله بیشتری دارند و به راحتی به دیگران کمک می کنند.

□ رشد حرکتی کودکان سه ساله

شکل ۱۰-۲- نمونه‌ای از فعالیت حرکتی در کودکان سه ساله

کودکان سه ساله می‌توانند تکالیف و اعمال روزانه را با دقت عمل و تمرکز حواس بسیار خوبی انجام دهند. آن‌ها در این مرحله در وضعیت حرکتی خوبی قرار دارند و ماهیچه‌های کوچک‌شان هماهنگی بهتری پیدا کرده‌اند. در مقایسه با کودکان نوپا که با وسایل آشپزخانه مشغولند و از زدن قابلمه‌ها به یک‌دیگر لذت می‌برند و یا به هر چیزی که در دسترس‌شان قرار می‌گیرد، چنگ می‌زنند، کودکان سه‌ساله بیشتر تر تمایل دارند اسباب‌بازی‌های کوچکی، مکانیکی و یا وسایل بازی دیگری را دستکاری کنند. آجرهای ساختمان‌سازی را روی یک‌دیگر می‌گذارند و ستون و یا برج می‌سازند (شکل ۱۰-۲). می‌توانند

دايره، مربع (چهارگوش) و مثلث (سه‌گوش) را روی مدل قرار دهند. اشکال ساده را با یک‌دیگر جور می‌کنند و می‌توانند با معماها یا پازل‌های ساده که دارای قطعات منظم و ساده‌ای هستند به راحتی کار کنند و قطعات آن‌ها را جور کنند. بازی‌های کودکان سه ساله در هر حال به مراتب سازمان‌یافته و منظم‌تر از مرحله نوپایی است و از محصول و نتیجه کارهای خود بسیار لذت می‌برند.

اگر چه کودکان این سن، می‌توانند دوره طولانی‌تری را به بازی‌ها و فعالیت‌های کم تحرک پردازند ولی هنوز هم بازی‌های پرتحرک را که ماهیچه‌های بزرگ او را به حرکت وامی‌دارد، ترجیح می‌دهند و بعضی اوقات بازی‌های تخیلی را نیز همراه سایر فعالیت‌ها به کار می‌گیرند.

در این سن، سه‌چرخه‌سواری، چیزی به مراتب بیش‌تر از یک فعالیت حرکتی است (شکل ۱۱-۲)، زیرا سه‌چرخه، اغلب نمودار و سمبلی از یک وسیله دیگر و یا مثلاً ماشین آتش‌نشانی است که کودک

شکل ۱۱-۲- نمونه‌ای از فعالیت حرکتی پرتحرک کودک سه ساله

حتی صدای سوت و آژیر آن را از خود درمی‌آورد و روی پدال آن فشار می‌دهد و به اطراف می‌چرخد. بعضی اوقات حتی با دوست خیالی خود در این بازی سرگرم می‌شود. حامد پسر سه سال و نیمه با دوست فرضی خود بازی می‌کرد و به او می‌گفت: «عجله کن، بدو، تو نمی‌توانی از من جلو بزنی، تو نمی‌توانی از من تندتر بدوی، من سریع‌تر می‌دوم». اگر چه هیچ کس دیگر در آن اطراف وجود واقعی نداشت.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

کودک بین سه سال و سه سال و نیمه را در حال بازی در حیاط، پارک و یا هر محل دیگری مورد مشاهده قرار دهید و بر رفتار حرکتی او تمرکز نمایید. چگونگی ارتباط با وسایل بازی و رفتار کلامی او را ثبت کنید.

□ تخیل و ترس در کودکان سه ساله

درست در سن سه سالگی است که تخیلات کودک، به نقطه اوج خود می‌رسند. همان‌طور که محققان رشد کودک بیان کرده‌اند، یکی از عناصر تشکیل‌دهنده پدیده اجتماعی شدن، پدید آمدن حدی از اضطراب است. کودک از طریق بازی با هم‌بازی‌های خیالی خود، به نحو مؤثری با این اضطراب کنار می‌آید و در این بازی‌ها به راحتی تقصیر را به‌گردن هم‌بازی‌هایش می‌اندازد. برای

کودک بسیار راحت تر است که با یک شخص ساختگی و تخیلی هم بازی شود، فردی که نوبت را رعایت می‌کند، به گفته‌هایش بدون چون و چرا پاسخ می‌دهد و به ارضای نیازهای لحظه‌ای او می‌پردازد. تصورات و تخیلات اغلب وسیله‌ای برای ارضای نیازهایی چون کنجکاوی، شناخت ناشناخته‌ها و... می‌باشند.

ترس از حیوانات، در این سن بسیار طبیعی است. برای مثال علی ممکن است از دیدن سگی در پارک، خوشحال شود و برایش شکلک درآورد، اما وقتی سگ به او نزدیک می‌شود از ترس خود را به عقب می‌کشد. این وضعیت نمونه‌ای از رفتار نزدیکی – اجتناب^۱ است که از رفتارهای متضاد کودکان این سنین است.

رشد خودآگاهی و شناخت از خود به‌ویژه در مورد جسم و بدن خود، یکی از دلایل ترس و وحشت در کودکان سه ساله است. رفتن به مطب دندان‌پزشک، یا اطلاع از عمل لوزه و یا موارد ساده دیگر، موقعیت بحرانی و ترس‌آوری برای کودک پیش‌دستانی است. زیرا به نظر می‌رسد که هرگونه قطع عضو و یا تغییر در بدنش موجب کم شدن از وجود او است و باعث می‌شود که بیش‌تر به ضعف‌های خود، آگاهی یابد و نگرانی‌اش بیش‌تر شود.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

پسر یا دختر سه ساله‌ای را در هنگام اصلاح موهایش در خانه و یا آرایشگاه مورد مشاهده قرار دهید. کلیه عکس‌العمل‌های او را در هنگام چیدن موها، جنبش، حرکت دست‌ها، چشم‌ها و نگرانی‌هایش را ثبت کنید. ببینید تا چه حد به خودآگاهی دست یافته است. نتیجه را با هنرآموز خود در میان بگذارید (مطب دندان‌پزشک و یا موارد دیگر نیز می‌تواند موردنظر قرار گیرد).

□ تقلید و همانندسازی در کودکان سه ساله

کودکان سنین پیش‌دستانی، در حال کسب تجربه‌هایی هستند که به شناخت بیش‌تر آن‌ها از خودشان کمک می‌کند. به دیگران توجه می‌کند تا ببیند آیا به او شبیه هستند، از تقلید حرکات چهره‌ای آنان به صورت یک بازی و تفریح دوجانبه لذت می‌برد و خواستار تکرار شکلک‌ها و تقلید از آن‌هاست.

^۱ – Approach - Avoidance Behavior

در این تعارض فرد نسبت به یک هدف واقعی هم‌گیزان است و هم علاقمند. (جاذب – دافع)

دیدن تصویر خود در آب، آینه، ظروف براق و موارد دیگر و عکس العمل نسبت به آن‌ها نمونه‌ای از کوشش کودکان در شناخت و پی بردن به هویت خود می‌باشد.

بسیاری از کودکان سه ساله سعی در شناخت هویت جنسی خود دارند و می‌کوشند نقش پدر و مادر را تشخیص دهند. پسران نیز همانند دختران، به بازی‌های خلاق و نقش‌آفرینی مانند بازی با عروسک‌ها برای فهم بهتر از نقش مادر در مراقبت از بچه‌های کوچک‌تر، می‌پردازند. در این بازی‌ها با افراد مختلف همانندسازی می‌کنند و به سهولت می‌توان آن‌ها را در نقش نانو، راننده ماشین، دکتر، پرستار و مأمور کنترل بنزین و موارد دیگر مشاهده کرد. این نوع بازی‌های خلاق و نقش‌آفرینی، به کودکان فرصت می‌دهد که فعالیت‌ها و کارهای بزرگ‌ترها را تجربه کنند و جنبه‌های پیچیده زندگی اجتماعی و واکنش‌ها و عملکردهای بزرگ‌ترها را در اجتماع وسیع، درک کنند.

با توجه به عصر تغییر ارزش‌ها و نقش‌ها در جوامع مختلف باید توجه داشت که کودکان بتوانند، درک درستی از واکنش‌های بزرگ‌ترها پیدا کنند. درک مسایلی چون طلاق، اشتغال والدین، بیماری و مرگ برای کودکان این سنین، موجی از ابهام و تضاد را پدید می‌آورد. از این‌رو بزرگ‌ترها باید نسبت به ارتباط‌های خود با کودکان حساس باشند و شناخت ملموس و بی‌دغدغه‌ای را در اختیار آن‌ها بگذارند.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

در صورت امکان کودکی سه ساله و در همین حدود را در بازی‌های نقش‌آفرینی مورد توجه قرار دهید. دقت کنید که چگونه نقشی را برعهده می‌گیرد و با چه کسانی همانندسازی و با از چه کسانی تقلید می‌کند. گزارش خود را با سایر هنرجویان و دوستان خود مقایسه کنید.

□ روابط کودکان سه ساله با هم‌سالان

کودکان سه ساله از برقراری ارتباط با دیگر کودکان لذت می‌برند. با وجود این، فعالیت‌هایشان بیش‌تر جنبه فردی دارد تا جنبه جمعی. حتی هنگامی که دو یا سه کودک در مهدکودک، یا در محل‌های بازی دیگر به‌طور هم‌زمان به «خانه بازی» مشغولند، احتمال بیش‌تری وجود دارد که هرکدام جداگانه ولی در کنار یک‌دیگر بازی کنند. به‌عبارت دیگر، هنوز هم کار خود را به تنهایی انجام می‌دهند و توجه زیادی به کارهای کودکان دیگر ندارند. هرچند رابطه کلامی بین آن‌ها برقرار

است ولی به نظر می‌رسد، آن‌چه یک کودک می‌گوید، چندان ارتباطی با گفته‌های کودک دیگر ندارد. از آن‌جا که هدف این نوع مکالمه‌ها کم‌تر رد و بدل کردن اطلاعات و بیش‌تر لذت کلامی و همدلی با دیگران است، به این نوع مکالمه‌ها، در اصطلاح تک‌گویی جمعی^۱ گفته‌اند. به هر حال، شکی نیست که کودکان سه‌ساله از بودن با یک‌دیگر لذت می‌برند. علاقه زیادی به بازی با چرخ و فلک، تاب و سرسره در فضای باز دارند (شکل ۱۲-۲). دوست دارند با جیغ کشیدن، جارو و جنجال و داد و فریاد، به‌طور هم‌زمان احساسات خود را بیان کنند (شکل ۱۳-۲). از حرکات تفریحی، دلک بازی و رفتارهای غیرکلامی از این نوع، لذت بسیار می‌برند. آن‌ها هم علاوه بر هم‌بازی‌های واقعی خود، با هم‌بازی‌های خیالی خود نیز، حرف می‌زنند.

شکل ۱۲-۲. بازی در فضای باز (سرسره)

شکل ۱۳-۲- بازی در فضای باز (چرخ و فلک)

کودکان سه ساله، به فعالیت‌های کودکان بزرگ‌تر از خود، به نسبت بازی با هم‌سالان، علاقه بیشتری نشان می‌دهند و از داشتن دوستان بزرگ‌تر و صحبت کردن با آن‌ها نیز احساس غرور می‌کنند. از بزرگ‌ترها در انجام کارهایشان کمک می‌طلبند و اغلب از کارهای آن‌ها تقلید می‌کنند. بدین ترتیب در به دست آوردن استقلال و کاهش وابستگی تلاش می‌کنند.

تفاوت‌های فردی کودکان با بالا رفتن سن آن‌ها بارزتر می‌شود. در نتیجه به بازی در گروه و با یک‌دیگر علاقه‌مند می‌شوند. نقش رهبری در بازی‌ها، و پیروی کردن از دستورالعمل‌ها بیشتر به طبیعت کودک بستگی دارد تا به سن او. با برقراری ارتباط با یک‌دیگر، شخصیت و طبیعت منحصر به فرد آن‌ها آشکارتر می‌شود.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

چند کودک سه ساله را در مهدکودک و یا محیط‌های جمعی دیگر، مهمانی‌ها، پارک‌ها و... مورد مشاهده قرار دهید. چگونگی ارتباط آن‌ها را با همبازی‌ها و بزرگ‌ترها، یادداشت کنید. ببینید چه بازی‌هایی را ترجیح می‌دهند؟ چگونه با یک‌دیگر سخن می‌گویند؟ و چگونه از بزرگ‌ترها کمک می‌گیرند؟ درباره گزارش خود با دوستان خود به بحث پردازید و مثال‌های عینی خود را بیان کنید.

○ مشاهده کودکان چهار ساله

کودکان چهار ساله در مقایسه با کودکان سه ساله از نظر الگوی بازی‌های گروهی تفاوت کاملاً مشخصی دارند. در بحث‌های قبلی خواندید که کودکان دو ساله، با رضایت و خشنودی کامل به تنهایی و با خود به بازی می‌پردازند. کودکان سه ساله نیز در هنگام بازی، بالا رفتن و سر خوردن نیاز به جلب توجه بزرگ‌ترها داشتند. اما کودکان چهار ساله به نظر می‌رسد فعالیت‌ها را خودشان آغاز می‌کنند و خود به برقراری رابطه دوستی و واکنش نسبت به یک‌دیگر می‌پردازند (شکل ۱۴-۲).

شکل ۱۴-۲- بازی گروهی در کودکان چهار ساله

کودکان چهار ساله به موقعیت رهبری در گروه بسیار علاقه‌مندند. به کلنجار رفتن و گزافه‌گویی تمایل دارند و با دستور دادن و امر کردن سعی دارند، خود را به هم‌ردیفانشان بشناسانند. بسیاری اوقات با کمال آزادی، در مورد توانایی‌ها و قابلیت‌های خود به فخر فروشی و لاف‌زنی می‌پردازند. کودکان این سن به دنیای بازی گروهی گام نهاده‌اند و به نظر می‌رسد رفتار اجتماعی‌شان تحت تأثیر نیاز به تأیید خود^۱ می‌باشد. الگوهای تأیید خود در محیط خانه و نیز در بازی‌های گروهی آشکار می‌شوند. کودک سه ساله‌ای که زمانی برای خشنودسازی و جلب رضایت دیگران تمایل نشان

1 - Self - assertion

می‌داد، حالا به کودک چهار ساله‌ای مبدل می‌شود که بیش‌تر به خود تصمیم‌گیری و به تأیید رسانیدن خود علاقه‌مند است. به مشاهده زیر توجه کنید.

نمونه مشاهده کودک چهار ساله در بستنی‌فروشی

نام مشاهده‌شونده: محمود		سن: چهارساله
مکان: بستنی‌فروشی (به همراه مادر، خواهر و برادر بزرگ‌تر)		
زمان	رفتار مورد مشاهده	تفسیر مشاهده
۱۶: ۲۴	□ وقتی مادر از محمود سؤال کرد که چه چیزی را برای خوردن، دوست دارد او بلافاصله جواب داد: «من بستنی می‌خوام» و به بستنی‌فروش اشاره کرد.	□ برای تصمیم‌گیری احتیاج به فکر زیادی نداشت.
۱۶: ۲۴	□ بستنی‌ها آورده شد. محمود فریاد زد «من، من» و بستنی را از دست برادرش بیرون کشید.	□ به‌نظر می‌رسد اعضای دیگر تقاضای او را مورد غفلت قرار داده بودند.
۱۶: ۳۱	□ محمود قاشق را می‌گیرد و آن را با انگشتانش محکم می‌فشارد، به داخل دهان فرو می‌برد. در این هنگام، قاشق از دستش می‌لغزد و بستنی بر روی میز می‌ریزد.	□ هنوز به آن‌چه اتفاق افتاده، آگاهی ندارد.
۱۶: ۳۲	□ قاشق را پایین می‌گذارد و به بستنی که ریخته شده، خیره می‌شود. دستمالش را برمی‌دارد و روی میز را پاک می‌کند.	□ می‌تواند اعمالش را با درستی و دقت به انجام برساند.
۱۶: ۳۳	□ محمود به اطراف خود نگاهی می‌اندازد، دستمالش را به دهان نزدیک می‌کند و بستنی چسبیده به آن را لیس می‌زند. در تمام مدت عمل، لبخند می‌زند.	□ به‌نظر می‌رسد عمل خود را زیرکانه و شیطنت‌آمیز انجام می‌دهد.
تاریخ:	نام و نام خانوادگی مشاهده‌گر:	

□ تفسیر مشاهده

ممکن است، رفتار کودک چهار ساله فوق را رفتاری شیطنت‌آمیز بدانیم، در حالی که همین کودک در چند ماه قبل، کودکی بسیار قابل کنترل بوده است. به عبارت دیگر در چهار سالگی، کودکان به خشنودی و رضایت بزرگ‌ترها نمی‌اندیشند، بلکه بیش‌تر به خشنودی و رضایت خود علاقه نشان می‌دهند. برای مثال، دیدیم که محمود از بازیگوشی و شیطنت لذت می‌برد، زیرا می‌داند که لیسیدن دستمال، یک رفتار پسندیده و مورد قبول نیست. قابلیت و توانایی او در انجام اعمال درست، نیز از طریق پاک کردن دقیق میز با دستمال مشخص گردید. گفتنی است که خشونت و تحرک و فعالیت جزئی از ویژگی‌های چهار سالگی است. بسیاری از کودکان این سنین را می‌توان مشاهده نمود که درها را باز کرده و با شدت می‌بندند، روی مبل و اثاثیه می‌پرند. گویی، دویدن و پریدن به اطراف، جزء طبیعی فعالیت‌های آنان است. گاهی خشونت نسبت به کودکان کوچک‌تر، به‌ویژه خواهران و برادران دیگر در این سن مشاهده می‌شود. به هر حال برای تمیز کردن، جمع‌آوری وسایل و آرام نشستن، باید به کودکان این سن تذکر داده شود.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

کودکان سنین پیش از دبستان را در زمین بازی و فضای باز مشاهده کنید و تفاوت گروه‌های سنی کودکان را از نظر انواع بازی‌ها مورد بررسی قرار دهید. بعضی مکالمه‌های آنان را ضمن بازی ثبت کنید. در هنگام برگشت به کلاس، وقایع و صحبت‌های ثبت شده را بر حسب گروه سنی کودکان طبقه‌بندی کنید. بینید بین فعالیت‌ها و بازی‌های کودکان دو، سه، چهار و پنج ساله چه تفاوت‌هایی وجود دارد؟

□ حسادت با خواهران و برادران

کودک چهار ساله هم در بازی‌های گروهی و هم در موقعیت‌های خانوادگی نیاز آشکاری به تأیید خود دارد. بسیار شنیده می‌شود که کودکان این سن اظهار می‌دارند که: «عروسک من بهتره! یا من شکلات بیش‌تر دارم». این گفته خواه نسبت به دوستان و خواه نسبت به خواهر و برادرانش باشد، نشان می‌دهد که او می‌خواهد از توجه دیگران به خود اطمینان حاصل کند. آن‌ها اغلب اوقات حامی و پشتیبان خواهر و یا برادر کوچک‌ترشان هستند. در بعضی از خانواده‌های پرجمعیت، حتی مسئولیت مراقبت از کودکان کوچک‌تر را به‌عهده می‌گیرند. در این موقعیت بسیار

خوب عمل می‌کنند، گویی، با عروسک‌هایشان به بازی تخیلی و نمایشی مشغولند. البته چنین توجه و مراقبتی ممکن است پایدار نباشد. بازی با عروسک‌ها، تنها یکی از زوایای توجه کودکان است. به عبارت دیگر کودکی که از او مراقبت به عمل می‌آید، ممکن است مورد رنجش نیز قرار گیرد. کودکان کوچک‌تر معمولاً، سپر بلای خلاف‌کاری‌های کودکان چهار ساله هستند. بدین معنی که وقتی حسن چسب را می‌ریزد، به طرف مادرش می‌دود و ادعا می‌کند که: «برادرش این کار را کرده است». ولی لحظه‌ای بعد وقتی برادرش فریاد می‌کشد، بلافاصله برای کمک به برادرش، به طرف اتاق می‌دود. این عواطف ترکیبی یعنی لحظات رنجش و حسادت، مهر و علاقه و حمایت و پشتیبانی از کودکان کوچک‌تر از خود، نشان می‌دهد که آن‌ها بسیار انعطاف‌پذیرند و رفتارشان به سهولت از حالتی به حالت دیگر تغییر می‌کند.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

آیا می‌توانید واقعه و یا تجربه‌ای بیان کنید که در آن احساسات ترکیبی و متغیری نسبت به فردی داشته‌اید؟ مثلاً ممکن است خواهر کوچک‌تر شما جایزه‌ای دریافت کرده و شما احساس دوگانه از غرور و حسادت نسبت به او داشته‌اید. یا از ملاحظه والدین خود در مورد شخصی رنجش داشته‌اید ولی در عین حال از توجه آن‌ها نسبت به خود خشنود شده‌اید.

بعضی از این اتفاق‌ها را برای هم‌کلاسی‌های تان کلاس‌های بیان کنید و در صورت امکان نقش‌آفرینی کنید.

□ رشد مهارت‌ها

کودک چهار ساله از انجام همه فعالیت‌ها لذت می‌برد و وقت خود را در حرکات فعال صرف می‌کند، او را می‌توان در حال «لی‌لی کردن»، «جهیدن روی یک پا» و «راه رفتن روی تخته تعادل» مشاهده کرد (شکل ۱۵-۲). وقتی در تاب‌بازی خود را به جلو هل می‌دهد، یا روی الاکلنگ بازی می‌کند، گویی از تعادل و هماهنگی حرکات خود غرق در شادی می‌شود.

می‌تواند دگمه لباسش را ببندد، زیپ لباسش را بالا بکشد، پازل با تکه‌های بیش‌تر را درست کند و وسایل بازی را روی هم چیده و به هم وصل کند. در نقاشی‌هایش نیز افراد و اشیا را ترسیم می‌کند.

شکل ۱۵-۲- تعادل و هماهنگی حرکات در کودک چهار ساله

رشد مهارت‌های کودکان چهار ساله را می‌توان از طریق بازی با آجرهای چوبی و چگونگی کار با آن‌ها مشخص کرد. زیرا کودکان دو ساله، آجرها یا مکعب‌های چوبی را به صورت اتفاقی و تصادفی دستکاری می‌کنند؛ کودکان سه ساله نیز با استفاده از آن‌ها برج می‌سازند، آن‌ها را فرو می‌ریزند و بازسازی می‌کنند. در حالی که چهار ساله‌ها با استفاده از آن‌ها تونل و پل می‌سازند و از آن‌ها در بازی‌های نمایشی و اجتماعی^۱ استفاده می‌کنند.

بعضی از ساختمان‌هایی که این کودکان به صورت فردی و یا گروهی می‌سازند، نسبتاً پیچیده و از اصالت خاصی برخوردارند. آن‌ها برای برقراری تعادل مکعب‌ها بر روی یک دیگر مهارت زیادی دارند. آن‌ها از هر نوع وسیله موجود مانند سنگ، چوب، صدف، میله، نرده و ... برای شناخت بیش‌تر دنیای پیرامونشان بهره می‌گیرند. به عبارت دیگر، وسایل مختلف، زمینه تجربی و تمرین خوبی برای کودکان این سنین فراهم می‌آورد. اختصاص محلی برای بازی‌های نمایشی و تخیلی و فضای خانه بازی در مراکز پیش از دبستان و خانه‌ها، به روحیه جست‌وجوگر کودکان چهار ساله کمک بسیاری می‌کند. نقاشی‌های کودکان این سنین نمایشی از استعداد‌های قابل ملاحظه آن‌هاست. آن‌ها از رنگ و فضا و طرح‌های زیبا در نقاشی‌هایشان استفاده می‌کنند.

۱- Dramatic And Social Play

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

یک سری از نقاشی‌های کودکان چهار ساله را جمع‌آوری کنید. نقاشی‌ها را از نظر چگونگی استفاده از رنگ، فضا و زمینه کاغذ مورد بررسی قرار دهید. برای مثال بیان کنید که مهم‌ترین قسمت تصویر از نظر کودک کدام است؟ کودک در نقاشی‌هایش چه مفاهیمی را مورد نظر داشته است؟ سعی کنید در هنگام نقاشی کردن آن‌ها را دقیقاً مورد مشاهده قرار دهید و رفتار و اعمال کودک را برای سایر دوستان در کلاس تشریح نمایید.

□ رشد زبان و مفهوم‌سازی

رشد زبان، رابطه نزدیکی با رشد تفکر منطقی دارد. همان‌گونه که کودک اسامی اشیاء را فرامی‌گیرد، می‌تواند آن‌ها را نیز طبقه‌بندی کند. در این سن، روابط علت و معلولی در سخنانش آشکار است. از نظر سخن‌گویی در مرحله پرسش و پاسخ است و از چرا، چگونه، چه و کجا و کلمات استفهامی دیگر در حرف‌هایش بهره می‌گیرد. از مصاحبت با بزرگ‌ترها نیز لذت می‌برد. مفاهیم زمان و مکان هنوز به‌طور دقیق در ذهنش شکل نگرفته‌اند و مکالماتش حاکی از تفکر در این موارد است. به عبارت دیگر در مرحله آغازین دریافت مفاهیم زمانی و مکانی است. کودکان این سنین بسیار کنجکاو و به اکتشاف بسیاری از امور می‌پردازند. آن‌ها همانند دانشمندان و محققان، اطلاعات را براساس تجربه‌های خود جمع‌آوری می‌کنند. سپس آن‌ها را برای ساختن فرضیه‌هایی در مورد روابط علت و معلولی طبیعی، مورد استفاده قرار می‌دهند. برای مثال کودکی می‌پرسد: «چرا با خودت چتر آورده‌ای؟» می‌گویم: «برای این که خیس نشوم». می‌پرسم: «دوست داری، خیس بشی؟» می‌گوید: «نه، چون سرما می‌خورم». بعد اضافه می‌کند: «مريض می‌شوم و باید دکتر بروم. در اینجا باید گفت این کودک چهار ساله از اثر آب بر بدنش آگاه است و این مکالمه نمونه‌ای از اکتشاف و روند منطقی تفکر کودکان را نشان می‌دهد به هر حال، تقویت و غنی کردن تجربیات کودکان چهار ساله و فراهم آوردن زمینه‌های مناسب برای بروز استعدادها و هنری و کلامی از اهمیت بسیار برخوردار است.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

مجموعه‌ای از گفته‌های جالب کودکان چهار ساله که شامل مکالمات کودکان و یا مکالمات خودتان با کودکان است را فراهم آورید و آن را در کلاس گزارش دهید. هم چنین، بیان کنید که کودکان در سخنان خود از چه مفاهیمی استفاده می‌کنند؟ آیا شباهت‌ها و تفاوت‌ها را درک می‌کنند؟ حوادث و اتفاقات را چگونه مطرح می‌کنند؟ توجه داشته باشید، فن گوش دادن جدی به سخنان کودک، شناخت بیشتر، یادگیری درباره آنان و پی بردن به روند رشد منطقی را میسر می‌سازد.

□ کودکان پنج ساله و دوره آمادگی

پنج سالگی نسبت به چهار سالگی دوره پایداری است. بدین معنی که در این سن، کودک از همه جهات به توازن و تعادل بیشتری دست می‌یابد. نسبت به دنیای پیرامونش درک بهتری پیدا می‌کند. او برای پذیرش قوانین و مقررات تمایل بیشتری نشان می‌دهد و با سهولت بیشتر نسبت به چهار سالگی، خود را با گروه تطبیق می‌دهد.

یک پسر پنج ساله به مربی خود گفت: «وقتی کسی مشغول مطالعه و خواندن است ما نباید با صدای بلند حرف بزنیم» و در جایی دیگر گفت: «من با حامد دوست هستم، ولی وقتی او را نیشگون می‌گیرم، دیگه با من بازی نمی‌کند.»

بنابراین، به نظر می‌رسد، کودکان پنج ساله به عواقب و پی آمدهای رفتارهای نادرست پی برده و به طور منطقی و عادلانه آن‌ها را می‌پذیرند. آن‌ها به نوبت گرفتن در بازی‌ها و منظم ایستادن در صف، تمایل نشان می‌دهند.

شکل ۱۶-۲- مهارت خودیاری در دختر پنج ساله

به طور کلی، کودک پنج و شش ساله

مستقل و خودکفاست و بدون دشواری می تواند در محیط های خارج از خانه حضور یافته و از مصاحبت با دوستان لذت ببرد. بر مهارت های خودیاری^۱ تسلط دارد (در لباس پوشیدن، غذا خوردن، توالیت رفتن مستقل می باشد) (شکل های ۱۶-۲ و ۱۷-۲). فردی منطقی و در برخورد با دیگران بسیار مؤدب است و حضور ذهن دارد.

شکل ۱۷-۲- مهارت خودیاری در پسر پنج ساله

□ رشد زبان و استدلال در کودکان پنج ساله و دوره آمادگی

این کودکان از جمله ها و ساختار دستوری بزرگ ترها استفاده می کنند و از زبان برای اظهار نظر و احساسات خود کمک می گیرند. گاه نیز در برخوردهای اجتماعی با دیگر کودکان از کلمات مختلف برای بیان خشونت بهره می گیرند. کودکان این سن ممکن است از زبان به عنوان ابزاری برای ابراز عقیده و به صورت استدلالی استفاده کنند. به گفت و شنود زیر و زبان استدلالی دو کودک پنج ساله دقت کنید.

رازی : می تونم با تو بازی کنم؟

پریسا : نه

رازی : چرا؟

پریسا : برای این که اسباب بازی ها مال تو نیستند.

رازی : خوب، اسباب بازی ها مال تو هم که نیستند.

در این جا می بینید که کودکان چگونه از زبان به صورت استدلالی برای جلوگیری از ورود به بازی و دور کردن یک دیگر استفاده می کنند^۲.

کودکان پنج ساله نسبت به کودکان چهار ساله ممکن است سؤالات کم تر و مختصرتری پرسند. آن ها به کسب اطلاعات تمایل بیش تری نشان می دهند. به همین جهت سؤالاتشان بیش تر درباره روابط علت و معلولی، وقایع و رویدادها است. درباره علت به وجود آمدن خود، حیوانات و... نیز سؤال می کنند. بسیاری اوقات، والدین و اطرافیان کودک، پاسخ های منطقی، مستدل و توضیحات خوبی

۱- Self - Help Skills

۲- برخی از این کودکان در تلفظ بعضی صداها مانند ل و ر مشکل دارند.

شکل ۱۸-۲- تقلید در انجام فرایض دینی

درباره آغاز زندگی و چگونگی پیدایش انسان، به کودک می‌دهند ولی اغلب کودکان قادر به قبول پاسخ‌های آنان نیستند. کودکان پنج و شش ساله بیش‌تر واقع‌گرا هستند. قبل از باور کردن هر چیز، خواستار دیدن شواهد دلالت‌کننده بر وجود آن می‌باشند. این نوع واقع‌گرایی در فعالیت‌های مختلف بازی آن‌ها آشکار است. آن‌ها به نقش‌آفرینی می‌پردازند و گفته‌های بزرگ‌ترها را در بازی‌هایشان به کار می‌برند. به همین علت، در مراکز پیش از دبستان، یا در خانه و محل‌های دیگر، باید بازی‌هایی را برایشان ترتیب دهیم که شناخت و درک بهتری از دنیای واقعی و محیط پیرامونشان پیدا کنند. برای مثال در بازی «فروشگاه بازی» کودکان مفاهیم

واقعی مانند تفاوت‌های شغلی، عرضه و تقاضا، تولید، مصرف و چگونگی خرید و فروش را فرا می‌گیرند و یا هنگامی که بزرگترها به انجام کاری مانند نماز خواندن مشغول می‌شوند کودکان نیز به تقلید آنان همین کار را انجام می‌دهند و طبیعی است که تقلید در سنین کودکی به شکل‌گیری صحیح بسیاری از رفتارها از جمله انجام فرایض دینی در بزرگسالی کمک می‌کند (شکل ۱۸-۲). به هر حال این کودکان به عملکرد اجتماعی بزرگ‌ترها بسیار علاقه‌مند هستند.

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

کودکان پنج ساله را در محیط‌های بازی، در ارتباط با یک‌دیگر و نیز در خانه مورد مشاهده قرار دهید. با طرح سؤال‌هایی ساده و کوتاه، نوع استدلال آن‌ها را یادداشت کنید. می‌توانید نظر آن‌ها را درباره وقایع و اتفاقات بپرسید و پاسخ آن‌ها را مورد بررسی قرار دهید.

برای مثال بپرسید: تو می‌دونی چرا دندان‌ها می‌افتند؟ چرا باید دندان‌هایمان را بشوییم. چرا غذا می‌خوریم، چرا شب می‌شود و... سعی کنید پاسخ دقیق آن‌ها را بدون تفسیر یادداشت کنید.

○ رشد مهارت‌ها در کودکان پنج ساله و دوره آمادگی

در پنج سالگی، بسیاری از کودکان علاوه بر مهارت‌های حرکتی ماهیچه‌های بزرگ، در مهارت‌های حرکتی ظریف و یا ماهیچه‌های کوچک نیز تعادل بهتری کسب می‌کنند. بسیاری از آن‌ها می‌توانند با قیچی کار کنند و از کار با چسب لذت می‌برند. می‌توانند مجموعه‌ای از تصاویر را از روزنامه و مجله‌ها ببرند و روی مقوا و یا کاغذ بچسبانند (شکل ۱۹-۲). پازل و معماهای جورکردنی پیچیده‌تر با قطعات بیش‌تری را می‌توانند، جور کنند. آگاهی آن‌ها از اعداد و ارقام به‌طور قابل ملاحظه‌ای بیش‌تر می‌شود و قادر به شمارش خصوصاً از یک تا ۱۰ و یا برعکس می‌شوند. در این سن به نوشتن و مهارت‌های تحصیلی دیگر علاقه نشان می‌دهند. البته لازم به ذکر است که در این سن نباید آموزش‌های رسمی را برای آن‌ها و به صورتی جدی ترتیب داد، زیرا با

شکل ۱۹-۲- تمرین مهارت حرکتی ظریف در کودکان پنج ساله

آموزش‌های رسمی کشور هم آهنگی ندارند. یادگیری آن‌ها، از طریق بازی‌ها و به صورتی غیر رسمی و در فعالیت‌های نمایشی، طبیعی به‌بهترین وجه صورت می‌گیرد (شکل ۲۰-۲). به هر حال هر چه مشاهده و شناخت دقیق‌تری از آن‌ها داشته باشیم، به آمادگی‌های آن‌ها به نحو بهتری پی می‌بریم.

شکل ۲۰-۲. اجرای فعالیت‌های نمایشی

□ فعالیت پیشنهادی برای هنرجویان

۱. چک لیست زیر مربوط به رشد مهارت‌های حرکتی درشت یا بزرگ کودکان است. حداقل دو کودک در سنین پیش دبستانی را در بازی‌ها و موقعیت‌های مختلف مورد مشاهده قرار دهید و توانایی‌های حرکتی آنان را در جداول جداگانه علامت بزنید و سپس از نظر حرکتی به مقایسه آن‌ها بپردازید. نتیجه را به هنرآموز خود ارائه دهید و درباره آن با هم کلاسی‌های خود بحث کنید.

نام و نام خانوادگی.....		مکان.....	تاریخ.....
سن کودک.....			
خصوصیات		بلی	خیر
... به سهولت از پله‌ها بالا و پایین می‌رود.			
... روی تخته تعادل حرکت می‌کند و تعادل خود را حفظ می‌کند.			
... روی یک پا می‌ایستد.			

... از روی موانع کوتاه، به حالت جفت پا می‌جهد.

		... بدون افتادن می‌تواند بدود.
		... از وسایل بالا رونده مانند سرسره به راحتی بالا و پایین می‌رود.
		... اشیاء و وسایل نسبتاً بزرگ را بلند کرده، حمل می‌کند.
		... توپ را پرتاب می‌کند. می‌تواند آن را به هدف بزند.
		... می‌تواند توپ پرتاب شده را بگیرد.
		... وسایل چرخ‌دار مانند سه چرخه را می‌راند.
نام و نام خانوادگی تنظیم‌کننده:.....		
سمت تنظیم‌کننده:.....		

۲. چک لیست زیر مربوط به رشد مهارت‌های حرکتی ظریف یا کوچک کودکان است. حداقل دو کودک در سنین پیش دبستانی را در بازی‌ها و موقعیت‌های مختلف مشاهده کنید. توانایی‌های حرکتی آن‌ها را در دو جدول جداگانه با گذاشتن علامت ضربدر در موارد مشاهده شده، ثبت کنید. سپس آن‌ها را از نظر حرکتی مورد مقایسه قرار دهید. نتیجه را با هنرآموز خود در میان بگذارید و با سایر همکلاسی‌ها مورد بحث قرار دهید.

نام و نام خانوادگی.....		مکان.....	تاریخ.....
سن کودک.....			
خصوصیات		بلی	خیر
... دگمه‌هایش را می‌بندد.			
... زیپ لباسش را باز و بسته می‌کند.			
... بند کفش‌هایش را می‌بندد.			
... پیچ و مهره را می‌تواند بچرخاند.			
... آب و مایعات را بدون خطا، در ظرف، لیوان و ... می‌ریزد.			
... با قیچی کار می‌کند و تصاویر را می‌بُرد.			

		... با کارد می‌تواند بی‌رد.
		... با چکش و میخ کار می‌کند و میخ را با ضربه چکش در چوب فرو می‌کند.
		... با مسواک، قلم مو و ... رنگ آمیزی می‌کند.
		... با مداد رنگی، مداد شمعی، خودکار و ... می‌تواند ترسیم کند و اشکال را کُپی کند.
		... با مداد روی کاغذ می‌نویسد.
<p>نام و نام خانوادگی تنظیم کننده:</p> <p>سمت تنظیم کننده:</p>		

□ خودآزمایی بخش دوم

۱. ویژگی‌های بارز کودکان سه ساله را به‌طور مختصر بیان کنید.
۲. مقصود از تک‌گویی جمعی در سخن‌گویی کودکان سه ساله را توضیح دهید.
۳. ویژگی بارز کودکان نوپا از نظر رشد اجتماعی را توضیح دهید.
۴. شیوه بازی کودکان دو، سه و چهار ساله از نظر بازی با مکعب‌ها و دستکاری وسایل چه تفاوتی با یک‌دیگر دارند؟ شرح دهید.
۵. مقصود از اینکه کودکان پنج و شش ساله واقع‌گرا هستند را توضیح دهید.

منابع مورد استفاده

منابع فارسی

۱. اکرز آدرین و همکاران، برنامه‌ریزی آموزشی و بازپروری کودکان از تولد تا پنج سالگی، ترجمه فریده ترابی میلانی، انتشارات سمت، ۱۳۸۱.
۲. بست. جان، روش‌های تحقیق در علوم تربیتی و اجتماعی، حسن پاشا شریفی، نرگس طالقانی، انتشارات رشد، ۱۳۷۱.
۳. پاول هنری ماسن، و همکاران، رشد و شخصیت کودک (ویرایش دوم)، ترجمه مهشید یاسایی، نشر مرکز، چاپ سیزدهم، ۱۳۸۷.
۴. حسینی بیرجندی. سیدمهدی، اصول و روش‌های راهنمایی و مشاوره، انتشارات رشد، ۱۳۸۴.
۵. ریتال. اتکینسون، ریچارد. س. اتکینسون، ارنست ر. هیلگارد، زمینه روان‌شناسی، جلد اول، گروه مترجمان ... زیر نظر و به ویراستاری محمدتقی پراهنی، انتشارات رشد، چاپ یازدهم، ۱۳۸۸.
۶. سیف، علی‌اکبر؛ روش‌های اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزشی (ویرایش پنجم)، انتشارات دوران، چاپ بیست و هشتم، ۱۳۸۷.
۷. مارگارت زد. لی. جان‌ای. دو پیرا؛ روش تربیت معلّم کودکان پیش دبستانی؛ ترجمه ن. پارسا؛ وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ ۱۳۷۳.
۸. مفیدی، فرخنده؛ مدیریت مراکز پیش دبستانی؛ (ترجمه و تألیف)؛ انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی؛ چاپ هشتم؛ ۱۳۸۸.
۹. مفیدی، فرخنده؛ کارورزی جزوه درسی؛ انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی؛ دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی؛ ۶۵-۱۳۶۴.

۱۰. مقدم، بدری؛ کاربرد روان‌شناسی در آموزشگاه؛ انتشارات سروش؛ ۱۳۶۴.

منابع انگلیسی

1. Beaty J. Janice, Skills for Preschool Teachers, Merrill Pub. co. 1984.
2. Rowen, Betty, The Children we see, Holt, Rinehart, 1983.

